

Ա Կ Ն Ա Ր Կ Մ Ը

ՎԻԵՆՆԱԿԱՆ ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ

ՀԱՐԻԻՐԱՄԵԱՅ ԳՈՐԺՈՒՆԷՈՒԹԵԱՆ ՎՐԱՅ

1811—1911

իեննական Մխիթարեան Միաբանութիւնն իւր առաջին հիմնադիրը կը ծանօնայ Միխիթար ԱՐԱԱՅ ՍԵՐԱՍՏԱՑԻՆՅ։ Երանաշնորհ Հայրս Յնած է Սեբաստիա (1676, Փետր. 7), համեստ բնասնիքէ մը. Հօր անունն էր Պետրոս եւ Սօրը՝ Շահրիստան։ Մանուկ, այս էր իւր մկրտութեան անունը, մատաղ հասակէն կը սիրէ եկեղեցական վեճակն եւ կը մոնէ տեղոյն Ս. Խաչ վանքը (1691), ուր քիչ ետքը կը ձեռնադրուի սարկաւազ՝ ընդունելով անուն՝ Մխիթար, որուն նշանակութիւնը ապա պիտի հասկըցուէր։

Հոն կը նուիրուի եկեղեցական գիտութեանց, որչափ միջավայրը թոյլ կու տար իրեն։ Զգալով իւր մէջ առաւել եռանդ՝ յառաջագէտ զարգանալու՝ կը փնտռէ ուսուցիչներ, բայց տեղական վարդապետներն եւ եպիսկոպոսները չեն կրնար գոհացընել իր անչափ ծարաւը. եւ ուսումնատենչ երիտասարդը կը հարկադրուի դիմել օտարութեան՝ Էջմիածին, Սեւան, յուսարով գտնել հոն իմաստաւորոյն առաջնորդներ։ Մինչ մարդկօրէն յուսոյ աստղը մթաղմած կը տեսնէր իւր առջեւ, ահա ի Սեւան կ'ընդունի Աստուածամօր հոգեկան խրախոյսը, որ կը խոստանայ իւր քայլերուն առջեւ պայծառ յաջողութիւն՝։

1. Կ'աւանդուի թէ ի Սեւան մինչ յուսակաւոր Մխիթար Աստուածամօր պատկերի մ'առջեւ երկնային օգնութիւն կը ինքրէր, ի տեսեան կ'երեւայ Տիրամայրն, որ կ'ուզէ Մխիթարոյ խօսքերս. ԶԻՆՁ ԻՆԴԵՐՆ. որուն սքանչազատ պատմին կը պատահանէ՝ ԶԱՅՆ, ԶՈՐ ԳՈՒ ՎԱՄԻՍ, եւ Տիրամայրն ԵՂԻՑԻ ըսելով կ'աներեւութանայ։ Այն պատկերը, որուն առջեւ հեղած է Մխիթար իւր իշմերը, կը ներկայացընէ Աստուածածնի պատկերս (տես էջ 2), որ լուսանկարուած է բնագրի վրայէն։

Այս երկարամանակեայ ուղեւորութեան առթիւ կը մտնէ ի մերձուստ յարաբերութեան մէջ լատին եկեղեցականաց՝ մասնաւորապէս Յիսուսեան կրօնաւորաց հետ, որոնք կը ծանօթացընեն իրեն Եւրոպան եւ նախորդէ հաւատքը. ուսկից Միլիթար կը յղանայ նոր միտք մը՝ անցնիլ Եւրոպա: Բայց կը կասեցընեն իւր քայլերն անյա-

ԱՄՏՈՒԱԺԱՄՕՐ ՆԿԱՐԸ Ի ՍԵՆԱՆ

ջող պարագաներ, եւ նա ինք զինքը կրկին Սերաստիա կը գտնէ, ուր Ս. Խաչ վանքը կը ձեռնադրուի տեղւոյն նարապետ եպիսկոպոսէն քահանայ (17 Մայ. 1696) եւ քիչ ետքը կ'ընդունի վարդապետութեան աստիճանը:

Այնուհետեւ կը սկսի քարոզել ուղղափառ հաւատքը եւ դասախօսել տեղական դպրոցներու մէջ: Այսպէսով կ'ամփոփէ շուրջ համակիրներ, որոնցմէ ոմանք կը հետեւին իսկ իր քայլերուն: Այս պարագան կը ծնանի իր մէջ գեղեցիկ խոր-

հուրդ մը՝ բանալ հայ հողին վրայ վանք մը, եւ հաւաքական ուժով վաստակիլ ազգին լուսաւորութեան համար: Բայց առ այս ոչ միայն չի գտներ իրեն ո եւ է աջակցութիւն, այլ եւ կը տեսնէ առջեւը բազմաթիւ խոչընդոտներ:

1700—1701 ի Կ.Պոլսի սաստիկ հալածանք յարուցուած էր կաթողիկէ հայերու դէմ Եփեսոս Ղափանցի եւ Աւետիք Եւդոկիացի պատրիարքներէն: Մխիթար, որ նոյն ժամանակները իւր Ծրագրին յաջողութեան համար Կ.Պոլսի եկած էր ձեռնառուներ գտնելու, կրկին յուսալուսը կը տեսնէ ինք զինք, բայց չի հրաժարիր իւր առաջարկածէն: Յետ այլ եւ այլ փորձերու՝ կ'որոշէ եւրոպական հողի վրայ իրաւոր զործել զայն, ուր ապահովութեան մէջ կարելի ըլլայ պատրաստել մշակներ հայրենի անմշակ հողին համար:

Այս ծրագիրը կը յայտնէ իր աշակերտաց ժողովոյն մէջ, որոնց թիւը տասնի հասած էր արգէն: Ամէնուն միաձայն հաւանութեամբ յարմարագոյն վայր կը յայտարարուի Մորէայի Մեթոն քաղաքը, որ նոյն ատեն Վենետական իշխանութեան ներքեւ կը գտնուէր: Մի եւ նոյն ժամանակ բոլոր ներկաները միաբան կ'ուխտեն նուիրուիլ ամբողջապէս Աստուծոյ Ծառայութեան եւ Աստուածամօր յարգութեան՝ կրօնաւորական երեք ուխտերով, կրեւով իրենց անուան կից տիտղոս՝ «Որդեգիր Կուսի, Վարդապետ Ապաշխարութեան», որ այնուհետեւ նորահաստատ Միաբանութեան կնքոյն նշանաբանը կ'ըլլայ:

Այս եղանակաւ կ'ըլլայ Մխիթարեան Միաբանութեան սկզբնաւորութիւնն ի Կ.Պոլսի, 8 Սեպտեմբեր 1701, Ս. Աստուածածնի Ժննդեան տօնին: Այս օրն ի յիշատակ անմոռաց, մինչեւ ցայսօր միշտ փառաւորութեամբ տօնած է Միաբանութիւնը՝ ի Վենետիկ եւ ի Վիեննա:

Բիւ ետքը կը փոխադրուի Միաբանութիւնը Մորէա, ուր Մեթոնի մէջ կը հիմնուի վանք մը (1706) եւ եկեղեցի սը Ս. Անտոնի նուիրուած: Ապա Կղեմէս ԺԱ Բահանայապետի առաջարկութեամբ Մխիթար իր հիմնարկութեան կ'ընտրէ Ս. Բե. նեղիկոտսի կանոնները:

Բայց կարճատեւ կ'ըլլայ նորահաստատ հիմնարկութեանն գոյութիւնն ի Մեթոն: 1715ին Տաճկաց եւ Վենետացւոց միջեւ ծագած պատերազմին հետեւութեամբ կը ստիպուի Մխիթար թողուլ նորակառոյց չէնքը եւ իրեն ապաւէն փնտռել Դոժերու քաղաքը:

Ետ երկար աշխատութեանց՝ կը յաջողի Մխիթարայ 1717 Սեպտ. 8ին Վենետիկի մերձակայ Սուրբ Ղազար կղզեակն ընդունիլ ի բնակութիւն: Հոն վաղուց լքեալ հիւանդանոցի մ'աւերակներու վրայ կը կանգնէ վանք մը եւ եկեղեցի, որ մինչեւ օրս կը պահպանէ իւր գոյութիւնը:

Հոս կ'ամփոփէ Մխիթար իւր բոլոր աշակերտները, որոնք զինքը ցկեանա Իէֆուհայէ կ'ընտրեն իրենց: Այս պաշտօնը կը վարէ Մխիթար զրեթէ 30 տարի մեծ աշաւորջութեամբ եւ անխոնջ զործունէութեամբ: 1749 Ապր. 27ին կ'աւանդէ ի 8էր իւր մեծանձն ոգին, թողով Միաբանութեան 41 ուխտեալ քահանայ, 13 աշխատաւոր եղբայր եւ իւր անմահ արդիւնքը:

Մխիթարայ մահունէն տարի մ'ետքը ընդհանուր Ժողովով (6 Ապր. 1750) կ'ընտրուի Միաբանութեան ընդհ. Արքայ՝ Հ. Ստեփանոս Վ. Միլքոնեան:

Մելքոնեան իր ընտրութենէն քիչ ետքը ձեռնամուկ կ'ըլլայ երանաշնորհ Հիմնադրին սահմանած կարգերը փոփոխել. սակայն իւր այս նորաձեւութիւններով յառաջ կը բերէ երիցագոյն միանձանց մէջ զժգոհութիւն: Ծօթը տարի կը հետապնդէ ի զուր իւր կազմած Սահմանադրութիւնը Հոռոմ հաստատել տալ, մինչեւ որ օր աւուրածոց զժգոհութիւնը կը ստիպէ միաբանները՝ ընդհանուր Ժողով մը գումարել: 1772 Մայիս 25ին կը բացուի ժողովը. ուր կը հրաւիրուի նաեւ Աբբասյայրը (տա. կաւին չհաստատուած Հոռոմէն) եւ կը խնդրուի վերահաստատութիւն եւ պահպանութիւն հին սահմանադրութեան. բայց որովհետեւ կարելի չ'ըլլար համաձայնութիւն մը գոյացնել, Մելքոնեան վար կ'առնուի եւ կ'որոշուի նոր Աբբայի ընտրութեան ձեռնարկել. բայց պէտ նոր նիստը չբացուած՝ Մելքոնեան կը դիմէ արտաքին ուժի եւ քաղաքին Արքեպիսկոպոսի միջամտութեան. կը փորձէ զինուորական զօրութեամբ ստիպել իւր հպատակներն ի հնազանդութիւն իւր կամայ:

Երկու Միաբաններ — Հ. Աստուածատուր Վ. Բարկեան եւ Հ. Մինաս Վ. Գասպարեան — որոնք ժողովոյն որոշմանց վրայ հաստատուն կը մնան, զինուորական ուղեկից գնդով արտասահման կը հանուին: Ասոնք կը յաջողին Տրիեստ ցամաք ելել:

Սակայն ի Ս. Ղազար այսու խաղաղութիւնը չի վերահաստատուիր. երկու միաբաններու կրած անցքը տեսնելով Միսիթարայ դեռ կենդանի աշակերտներն եւ ուրիշ միաբաններ, ինքնակամ կը հետեւին պարտեաներուն՝ Կ. Պոլիս երթալու պատրուակաւ ի Տրիեստ ցամաք ելելով:

1773 Մայիս 19ին կը հաւաքուին ի մի, երբ կը յիշեն երիցագոյններէն ոմանք թէ Միսիթարայ ծրագրին մէջ կար Տրիեստ վանատուն մը բանալ, եւ կ'որոշեն միաբան այս միտքը իրագործել: Առ այս նաեւ Տրիեստի եպիսկոպոսն եւ քաղաքապետութիւնը կը շնորհեն իրենց ամէն զիւր-թիւն:

Երբ այս ամէն անցքերու համբաւն կը լսեն Առաքելութեան մէջ գտնուող միաբանները, Պոլիս հաստատուած չորս Ծերագոյն միաբաններու առաջնորդութեամբ իրենք զերենք կը հրատարակեն Տրիեստեանց համակարծիք եւ անդամ նոյն վանատան. այսպէս իրենց հետ կը միաբանի Եղիսարեթուպոսայ (Պաշպարով) ամբողջ առաքելութիւնը: Ասով Տրիեստեան միաբանից թիւը կ'աճի 19 քահանայի, իսկ Վենետիկի տան անդամ կը մնան 10 տեղական, եւ 3 Արեւելք գտնուող քահանաներ՝ ընդ ամէնը 13:

Տրիեստեան Միաբանք կ'որոշեն այժմ՝ առաջին անգամ՝ կոչուիլ պաշտօնապէս ՄԻՍԻԹԱՐԵԱՆ յանուն երանաշնորհ Հիմնադրին, մինչ յառաջագոյն սովոր էին անուանուիլ՝ Լեփոնեան կամ Լայ Լեփոնեանք:

Արագ կը սկսի Ծաղկիլ Միաբանութիւնը: Աւելի հովանաւորութիւն ունենալու համար՝ Միաբանք կը դիմեն նաեւ Աւստրիական արքունիքը, երբ պետութեան վարչութիւնը կը գտնուէր Մարիա Թերեզիա իմաստուն կայսրուհոյն ձեռքը:

Կայսրուհին Մարիա Թերեզիա լաւ կը վերաբերուի դէպ ի Միսիթարեան Հայրերը: Նր խոստանայ իրենց մեծամեծ աւանանշորհուհներ, եւ 1775, Մայ. 30ին կու տայ 53 յօդուածներէ բաղկացած Արտօնագիր մը, ուր Միսիթարեան Միաբանութիւնը իրրեւ Լլիթակիան Կաթոնեան քաղաքականօրէն կը ճանչցուէր, կը տրուէր անոր յատուկ երկրարածին մը, հանդերձ թոյլտուութեամբ՝ կառուցանելու անոր վրայ Վանք, Ժողովրդապետական եկեղեցի (Հայոց եւ Արեւելեան ազգաց համար),

Տպարան մը եւ Դպրոց, եւ տեղացի Հայերուն Հետ հայկական համայնք մը կազմել, որուն միեւնոյն ժամանակ շատ մը վաճառականական եւ քաղաքացիական իրաւունքներ կը չնորհուէին: Այս Արտօնագրի Հիման վրայ Մխիթարեան Միաբանք կը նկատուէին նաեւ Աւստրիական Հպատակ, եւ կը ստանային լիութիւն ազատութիւն ներքին գործոց վարչութեան եւ դիւրութիւններ Արեւելքի Հետ յարաբերութեան համար¹:

Ծոխացած այսպիսի առանձնաշնորհութիւնով սկսաւ Միաբանութիւնն իւր գործունէութիւնը՝ աշակերտներ կրթելով, Տպարանի միջոցաւ, կրթիչ եւ ուսումնական զրբեր հրատարակելով եւ առաքելութեամբ յԱրեւելք:

Այն տարին, երբ Մխիթարեան Միաբանութիւնը կը հաստատուէր ի Տրիեստ, Յիւստանան ընկերութիւնը կը բարձուէր:

Ընկերութեան անշարժ կալուածներն յարգունիս գրաւուեցան: Մարիա Թերեզայի Մխիթարեանց տուած Արտօնագրին համաձայն այս ստացուածքները կրնային գնել Մխիթարեանք. եւ արդեամբք ալ գնեցին մեծ մաս մը: Բայց ասոնք Միաբանութեան համար մեծ զգալիութիւն եղան, այնու որ պարտքի տակ ինկան, եւ ստիպուեցան նոյն իսկ օրապահիկ հացին վրայ մտածել. որուն հետեւութեամբ քանի մ'անձինք հեռացան Միաբանութենէն եւ ուրիշներ Վենետիկ վերադարձան:

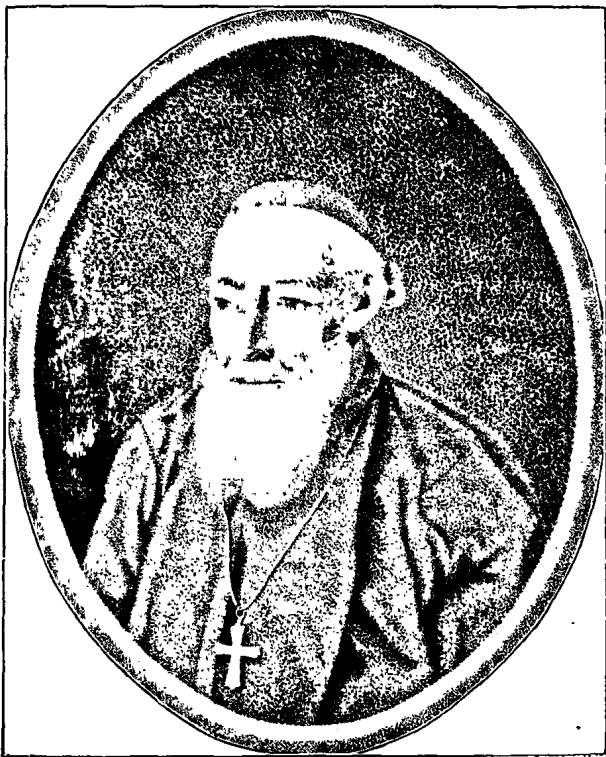
Տրիեստեան Միաբանք որչափ ալ բաժնուած էին Վենետիկէն եւ Մարիա Թերեզայի արտօնագրին հիման վրայ պետութեան առջեւ բոլորովին ուրոյն Միաբանութիւն մը կը նկատուէին, սակայն իրենց դիտաւորութիւնն ի սկզբանէ անօրէ՛ղ զատ Միաբանութիւն մը կազմել չէր: Իրենց նպատակն ունէին Միջքունեանի մահունէն ետքը միաձայն հաւանութեամբ երկու կողման՝ ընտրել նոր Արքայ մը եւ միանալ: Այս վախճանաւ ալ ի սկզբան ժամանակ մը (1773—1803) կառավարուեցան Պոլսոյ չորս երիցագոյն վարդապետներէն, Տրիեստի մէջ իբր տեղական Մեծաւոր վարդապետ մ'ունենալով, որուն ընտրութիւնն երեք տարի անգամ մը կը կատարուէր եւ պետութեան առջեւ Միաբանութեան ներկայացուցիչն էր: Այս դրութեամբ ընկանաբար յաճախակի փոփոխութեան կենթարկուէր Միաբանութեան գլուխն եւ գործերն կաղ ի կաղ կ'ընթանային: Բայց 1799, Հոկտ. 4ին, երբ վախճանեցաւ Մելքոնեան եւ ընտրուելով ընդհ. Արքայ՝ Ստեփանոս Ագոնց, երկու կողման մէջ՝ հակառակ քանի մը փորձերու, կարելի չեղաւ համաձայնութիւն յառաջ բերել, Տրիեստեան Հարք 1803, Մայիս 3ին ընդհանուր ժողովի մէջ որդեցին ուրոյն ընդհանրական Արքայ մ'ընտրել, եւ ընտրուեցաւ Հ. ԱՍՏՈՒՆԱԾԱՏՈՒՐ ԲԱՅԻՆԿԵԱՆ (Ժն. ի Ջուղայ, 5 Ապր. 1738), որ իբրեւ երիցագոյն երկար ժամանակ առաջնորդ եղած էր եւ երեք տարի յառաջ Պրոպագանդային տիտղոսաւոր Արքեպիսկոպոս Էջմիածնի սնուանուած, Պիոս Է. էն հաստատուած եւ 1800, Յունիս 8ին օծուած էր: Ասով Տրիեստեան Միաբանութեան անուամբ՝ վերջնականապէս զատ Միաբանութիւն մը կազմուեցաւ, եւ իբրեւ այնպիսի ճանցուեցաւ թէ՛ Ս. Աթոռէն եւ թէ՛ Աւստրիական կառավարութենէն:

Բարիկեան նոր ուժով իրեն գործ ըրաւ նախ Միաբանութեան դրամական վիճակն բարեկարգել, մանաւանդ որ պարտատէրներն օր աւուր իրենց հաշիւն հաւուցանել կը ստիպէին: Բայց այս չի յաջողի իրեն շուտ ի գլուխ հանել, մինչեւ 1810ի քաղաքական փոփոխութիւնը:

¹ Հրովատուեցան ամբողջական Թարգմանութիւնը տե՛ս ՀԱՆԴ. ԱՄՍ. 1889, էջ 92—94:

Այս տարին զժբախտ տարի մ'էր Աւստրիայի Համար: Պրետուրգի խաղաղութեամբ (1805) Տրիեստ կը տրուէր Նապոլէոն Ա.ի, որ զայն կը միացընէ Իլլիրիայի նորահաստատ Թագաւորութեան, որուն Հրամանատար կը կարգուի Մարմոն (Marmont) մարշալը:

Քաղաքական Հանգամանքներու այս յանկարծական փոփոխութիւնը աւելի կը դժուարացընեն Միւլիթարեանց արդէն զժնդակ դրութիւնը, մանաւանդ այնու որ նոր

Գ Ծ Ր. Ա Ս Տ Ո Ւ Ա Փ Ա Տ Ո Ւ Ր Բ Ա Ռ Կ Ծ Ա Ն
Արքեպիսկոպոս եւ ընդհ. Աթոռաւոր

իշխանութիւնը վանականութեան Հակառակ քաղաքականութիւն մ'ունէր: Տրիեստեան Հալք իրրեւ աւստրիական Հպատակ՝ նոր նուաճողէն չէին կրնար յուսալ բարեացակամ վերաբերութիւն, եւ այն այնպիսի խառնակ ժամանակ մը, երբ իրենց Հակառակորդներն եւ նախանձորդներն ամէն քար կը շարժէին Միաբանութեան քայքայման Համար: Ս. Ղազարու. Հալք՝ իրրեւ օսմանեան Հպատակ, եւ վանական Հաստատութիւնն՝ իրրեւ «Հայկական Ակադեմիայ», գտան Նապոլէոնի զթութիւնը եւ ինչպուեցան: Դ սկզբան նաեւ Տրիեստեան Միւլիթարեանք լաւ աչօք նկատուեցան:

Բայց Մարմնն ունին դնելով Հակառակորդաց անվերջ զբաղություններից, Դեվալ (Deval) զործակալի ձեռքով Հակառակ զործնց Միխիթարյանից: Դեվալ, որ Կ.Պոլսոյ Հայ կաթողիկէից մօտ գտնուած Տրիեստի Միաբանութեան պարտաթղթերն ի մի հաւաքած էր, իբրեւ թէ Միաբանութիւնը սնանկացած ըլլար, աճուրդի հանեց Միաբանութեան անշարժ կալուածներն եւ ոչինչ գնով մը օտարացուց (1809—10):

Բարիկեան տեսնելով որ Դեվալ նաեւ վանքին եւ եկեղեցւոյն ձեռք պիտի երկնցընէ, կ'որոշէ բողոքել ուղղակի Նապոլէոնի: Այս նպատակաւ առած հետը քահանայ մը կ'երթայ Միլան, ուր կը գտնէ փոխարքայն՝ Նւզինիոս, որ սիրով կը լսէ զինքը եւ կը 'սոստանայ ամէն օգնութիւն: Բայց Նւզինիոսի եւ Նապոլէոնի միջեւ ծագած զգոտութիւնք առ ժամն կը կասեցընեն զործադրութիւնը: Բարիկեան ծամբու վրայ էր, երբ նոյն միջոցին Մարմնն մարշալէն կը հասնի Նւզինիոսի թուղթ մը, որուն համաձայն Բարիկեան Տրիեստ պիտի դառնար եւ անկէ նաւ նստած պիտի մեկնէր Արեւելք: Էլպրենայով անգոր ընել հրամանը, Նւզինիոս խորհուրդ կու տայ, ելել իւր նահանգէն, եւ Բարիկեան իբրեւ Աւստրիական հպատակ քայլերը կ'ուղղէ Վիեննա, ուր ի մեծ զարմանս կը գտնէ Միաբանութեան ընդհ. Գործակալը՝ Հ. Արիտակէս Ազարեան: Ազարեան եկած էր կայսեր օգնութիւնը խնդրելու, եթէ Միաբանութիւնը Վիեննա փոխադրուի:

Վիեննայի իշխանաշուք Արքեպիսկոպոսը (Fürstzbischof), Գրաֆ Հոէնվալտ (Hohenwart), որ իբրեւ Տրիեստի երեմինի եպիսկոպոս անձնապէս կը ծաննար զԲարիկեան եւ Միխիթարեան Միաբանութիւնը, ճամարիտ հայրական ընդունելութիւն ցոյց տուաւ իրենց: Ծպիսկոպոսին եւ սեղանաւոր (Wiener Bankier) Սմիդտմերի նպաստաւորութեամբ, որոնք օրապահիկ հացին կարօտ Միխիթարեանց ձեռնառու եղան յամենայնի, երեք Միխիթարեանք քաղաքին Սերվիտ կոչուած կրօնաւորաց քով առժամանակեայ բնակութիւն ընդունեցան. բաց աստի թոյլ տրուեցաւ իրենց Ս. Ստեփանոս Մայր Եկեղեցին օրըստօրէ պատարագել: Ասոնց միջնորդութեամբ Ժանօթացան նաեւ Հոգեւոր իրաց պետական Խորհրդական Փօն Լորենցի եւ Միացեալ արքունի զանձուն Խորհրդական Գրուբերի հետ:

Այսպէս կը սպասէին նպաստը զարձին, որ նոյն ատեն ծանապարհորդութեան վրայ էր:

Մինչ այս մինչ այն՝ Միխիթարեանց վանքն ու Եկեղեցին ի Տրիեստ կը յափըռտակուին, ինչքերն ու ստացուածքներն աճուրդի կը հանուին, նոյն իսկ եկեղեցական սնօթները չեն խնայուիր. միաբանք կը ստիպուին աշխարհական քահանայ դառնալ եւ իբրեւ աւստրիական հպատակ եւ կարօտ հացի կը հաշածուին քաղաքէն — Արեւելք կամ Հոնգարիա (1810, Սեպտեմբեր-Հոկտեմբեր): Այնպէս որ այլ եւս ի Տրիեստ վանքը կրկին ձեռք բերելու յոյսը կը մարի բոլորովին:

Միաբաններէն չորսը հետոտոս Վիեննա կ'ուղեւորին: Չիլի քաղաքագիւղը կը պատահին նպաստը՝ Փրանկիսկոս Ա.ի եւ կը խնդրեն նորին Վեհափառութեան օգնութիւնը. նայսրը կը խրախուսէ, եւ կը յանձնէ որ երթան Գրաց եւ սպասեն հոն

¹ Ե. Բորէ 1837ին քննելով ի Տրիեստ Պաշտօնարանի վաւերագրներու վրայէն Միխիթարեանց եղած այս անտոգար վարմունքը՝ Գրասին քինը կը գնէ 1,000,000 ֆր. չհաշուելով Մատենադարանի եւ այլ շարժական իրաց կորուստը: Գիււանք, Գրատան եւ այլ շարժական իրաց մէկ մասը կը յաջողի Միաբանութեան ծածկել բարեկամաց քով եւ ապա Վիեննա փոխադրել:

իրեն: Բիշ վերջը կը հասնի Կայսր Գրաց, եւ սիրալիր ընդունելով պանդուխտ Մխիթարեանները՝ կը յայտնէ որ մինչեւ իւր Վիեննա հասնիլը մնան Գրաց, եւ կը յանձնէ զանոնք քաղաքին հպիսկոպոսին, որ թագաւորական ծախիւք խնամէ զանոնք:

Յոր կայսրը Վիեննա կը ժամանէ, անձամբ տեղեկութիւն կը հաղորդէ Մխիթարեանց մասին. նոյն միջոցին կը յանձնուի Կայսր ձեռքը Արքահօր աղելաագիրը, զոր կ'ընդունի սիրով եւ կը խոստանայ իւր կողմանէ ամէն օգնութիւն: Ուրիշ օր ետքը Ֆոն Լորենց խորհրդականը կը շնորհաւորէ Հ. Աղայեանի՝ իրաց յաջողութիւնը եւ կը խաւրէ Արքեպիսկոպոսին: Սա նոյնպէս կը շնորհաւորէ իրաց յաջող ելքը:

Հ. Բարիկեան իւր խնդրագրին մէջ յայտնած էր արդէն, թէ Մխիթարեան Հարք առանց բեռ ըլլալու Տէրութեան, իրենց սեպհական քրտինքով (Վիեննա Տպարանի մը հասցիով, Արեւիք իրենց դպրոցներու վաստակով) պիտի ջանան հոգալ իրենց օրապահչիլը: Այս պայմանը մասնաւորապէս յաջողութիւն առաւ իրաց ժամանակ մը, երբ թոյլ շէր արուեր որ եւ իցէ նոր Կարգի՝ ի Վիեննա կայան ունենալ:

Անարատ Եղութեան տօնի նախատօնակին (7 Դեկտ. 1910) Կայսրը յայտարարեց թէ յօժար է ինքը Մխիթարեան Հարց խնդիրը կատարել, եւ 1811 Յունուար 8ին Բարիկեան Արքեպիսկոպոսին յանձնուեցաւ կայսերական հրովարտակը, որ կու տար իրենց ի բնակութիւն քաղաքին Am Platzl կոչուած արուարձանին մէջ վաղուց լքեալ՝ Վեղարաւոր կրօնաւորաց (capucin) խարխուլ Վանքն ու Եկեղեցին: 1811 Փետր. 16ին յանձնուեցաւ վանքն իրենց. որ երկու տարի ետքը փոքրիկ գումարով մը սեփականութիւն եղաւ Միաբանութեան:

Փետրուար 18ին Արքեպիսկոպոս Բարիկեան մեծ շուքով՝ արքեպիսկոպոսական լոպզով եւ գաւազանով ելաւ թափօրաբար Սերվիտներու վանքէն՝ եկաւ Վեղարաւորաց վանքը, ուր հայրապետական ձայնաւոր պատարագ մատոյց: Նոյն օրն ի մեծ ուրախութիւն հասան Վիեննա նաեւ Գրաց դադարող չորս միաբանները:

Ահա այս օրը բախտ կ'ունենայ Միաբանութիւնն 100 տարի ետքը տեսնել ուրախութեամբ:

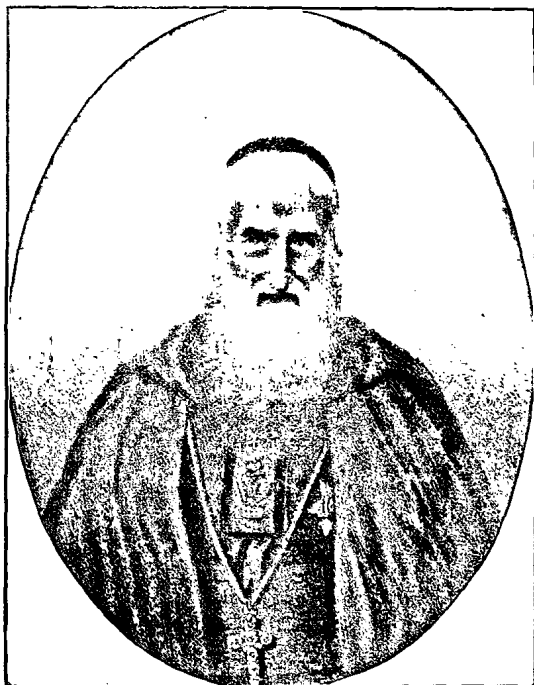
Յոր ժողովուրդը տակաւ տակաւ Հարց հետ յարաբերութեան մէջ մտաւ, Միաբանութեան յետին չքաւորութիւնը քիչ քիչ մեղմիլ սկսաւ. այլ եւ այլ կողմերէ կը բերուէին ուտելիքներ եւ կահ կարասիք: Առ այս Միաբանութեանս պահապան Հրեշտակն եղաւ յատկապէս Փրկչական (rédemptoriste) կրօնաւորն Սուրբ Կղեմէս Մ. Հոֆբաուեր (Hoffbauer). որ ամէն օր առտու կանուխ Մխիթարեանց վանքը կու գար խոստովանանք լսելու եւ քարոզելու, որով ժողովուրդը, որ ի սկզբան մօրուաւոր արեւելցի օտարածէս եւ օտարալեզու կրօնաւորներէն կը խորշէր, համակրիլ սկսաւ:

Շուտով սկսաւ դարձեալ ծաղկիլ Միաբանութիւնը: Արեւելքէն բերուեցան պատանիներ, բացուեցաւ կղերանոցը: 1811ի մէջերը բացուեցաւ նաեւ Մխիթարեան Տպարանը՝ որուն երկխայրիքն եղաւ «Վարք Ս. Կուսին», լոյս տեսած 1812ի սկիզբը:

1817ին Բարիկեան Արքահայր Վիեննայի Առաքելական նուիրակ՝ Կարգինալ Սեւերդիի հետ եւ ընկերակցութեամբ իւր քարտուղար Հ. Արիստակէս Աղայեանի՝ կերթայ Հռոմ, Միաբանութեան խնդիրները կարգի դնելու եւ յարաբերութիւնքը Պրոպագանդայի հետ վերստին հաստատելու:

Բարիկեան ընկճած այլ եւս 85ամեայ ծերութեան բեռն տակ՝ կառաջարկէ ընտրել ընդհանուր տեղակալ մը, որ կարենայ յառաջ վարել Միաբանութեան ծանրահոգ գործերը։ առ որ ատակ կը նկատուի ընդհ. Գործակալն Հ. Արիստակէս Աղարեան։ Սրկու տարի ետքը կը վախճանի ի Տէր Բարիկեան Աբրահայր (18 Ապր. 1825)՝ զոհած իւր թովանդակ կեանքը Միսիթարայ Տան Համար, որուն վերստին ծաղկիլը բախտ ունեցաւ տեսնել հրճուանքը։

Յաջորդ տարին (19 Ապրիլ 1826) կ'ընտրուի ընդհ. Աբրահայր Հ. ԱՐԻՍՏԱԿԷՍ ԱԶԱՐԵԱՆ (ծն. ի Կ.Պոլիս, 28 Յուլիս 1782), որ 1827,

Գ Ե Ր. Ա Ր Ի Ս Տ Ա Կ Է Ս Ա Զ Ա Ր Ե Ա Ն
Արքեպիսկոպոս եւ ընդհ. Աբրահայր

Յունուար 23ին Լեւոն ԺԲ. Բահանայապետէն կ'անուանուի Արքեպիսկոպոս Կեսարիայ։ Իրեն կը պարտի Միաբանութիւնս իւր արագ, նիւթական եւ մտաւոր բարգաւաճումը։

Աղարեան օժտուած գեղեցիկ յատկութիւններով, խոհեմ եռանդեամբ եւ գործունեայ ձեռներեցութեամբ, իրրեւ Աբրահայր եւ իրրեւ եկեղեցական բարձր Աստիճանաւոր՝ ունէր ընդարձակ ասպարէզ գործունէութեան, որ եւ ի վիճակի ըրաւ զինքը թէ իւր Միաբանութեան, թէ իւր Ազգին, եւ թէ ընդհանուր Եկեղեցւոյ եւ Աւստրիական պետութեան Համար արդիւնաւիյ հանդիսանալու։

Իւր բարձր կարողութեամբն եւ ընդունակութեամբը մտաւ անձուկ յարաբերութեան մէջ պրբունիքի հետ (— իրրեւ Կայսեր իրական գաղնի Շորհրդականն եւ իրրեւ Ասպետ կարգին երկաթեայ թագին Ա. աստիճ. եւ Կայսրուհւոյն խոստովանահայր). եւ Միլիթարեան անունը սիրելի ընծայեց Մայրաքաղաքիս եւ ընդհանուր աշխարհի: Իրրեւ այսպիսի Միաբանութիւնն իրաւամբ կը ճաննայ զինքը այսօր իւր երկրորդ հիմնադիր:

Այս տեղ համառօտ գծերով միայն կը բաւականանը տալ իր գործունէութեան պատմութիւնը՝ մանրամասնութեանց համար յանձնելով կարգալ Արքունի խորհրդական եւ ծանօթ Մատենագիր Փ. Հուրտերի գրած ընդարձակ կենսագրութիւնը¹:

Իրրեւ Հայր Միաբանութեան՝ Ազարեան իւր առաջին գործն ըրաւ Միաբանից թիւ բազմացնել, անոնց բարձր կրթութիւն մը տալ, եւ բարաւքել Միաբանութեան նիւթականը: Վեղալաւորաց խարխուլ վանքը սննդի նկատուելով՝ օր ըստ օրէ աճող Միաբանութեան համար, իւր փոքրիկ կայուածն Սիցիւլիթալ ծախեց, որ հեռու էր, եւ գնեց հին Փրանկիսկեանց վանքին աւերակներն ի Կրաստերիայբուրգ որ Դանուրի ափունքը կը տարածուէր: Հոն կառուց նոր բնակարան մը եւ Մատուս մը. 1830, Մայ. 1ին աւարտած էր արդէն շինութիւնը, որուն հիմնաքարն — օրհնուած Բահանայապետական նուիրակ Սպինդլայն — դրաւ յանուն Կայսեր՝ Փ. Կարլ (Franz Karl) Արքիպուքար Սեպտեմբեր 10ին: Հոս բնակեցան կղերականք մինչեւ 1838, երբ Մայր վանքին շինութիւնն աւարտեցաւ: Անկէ ետքը իրրեւ ամառանոց կը գործածուէր:

Շատ փափաքելի էր Միաբանութեան Մայր վանքի շինութիւնը՝ բայց դրամական նեղութիւնը թոյլ չէր տար այս մասին մտածել առ ժամն: Այուսացուած պարապալ մը սակայն տուաւ իրեն համարձակութիւն նոյնին ձեռնարկելու:

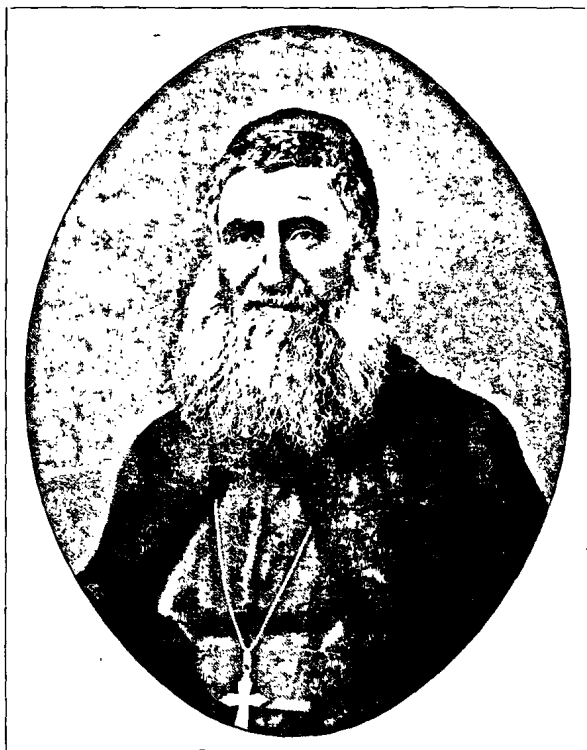
1835 Մարտ 11ին Վիեննայի Ս. Ուլրիխ արուարձանին մէջ, ուր կը գտնուէր նաեւ Միաբանութիւնը, հրդեհ մը կը ծագի. այս առթիւ քաղաքին շինութեանց հոգաբարձութիւնը փայտաշէն եւ հին տներն քննութեան կ'ենթարկէ. երբ երկիւղալի կը համարուի նաեւ հին Վեղալաւորաց խարխուլ վանքը, եւ անհրաժեշտ կը տեսնուի անոր ի հիմանց նորոգութիւնը: Ազարեան իրեն յատուկ ձեռնարկցութեամբ կը սկսի շինութիւնը հսկայ ծրագրով, որ եւ մէկ ու կէս տարիէն կ'աւարտի:

Հիմնաքարի դրութեան համար կը հրաւիրուի կայսր Փերդինանդ: Նորին Վեհափառութիւնը սիրով կը բարեհաճի, եւ 1838, Հոկտ. 18ին ընկերակցութեամբ Մարիա Աննա կայսրուհւոյն կու գայ վանքը: Բարձր հիւրերը՝ իրենց հետ ունենալով արքունիքէն Կարլ, Լուդվիգ, Վիլհելմ Արքիպուքսերն ու Դուքս von Luccaի որդին՝ կառաջնորդութիւն ձանդիսաւայրը: Հանդիսութիւնը կը բանայ Արքեպ. Ազարեան վառ ծառով մը լատիներէն լիզուաւ: Ապա կը գնէ Կայսրը հիմնաքարը, զոր օրհնած էր Ոչխան Ալտերի, քահանայապետական նուիրակը՝ առնիթերակացութեամբ Արքունի Ժողովոգրակոմիս եւ Շոթնցւոց Արքային: Հանդիսութիւնն ետքը հիւրերը կ'առաջնորդուին Տպարան, ուր առաջին մամուլը կ'ընծայէ Կայսեր հան.

¹ FRIEDRICH von HURTER: Aus dem Leben des hochwürdigsten Herrn Aristakes Azaria, Generalabtes der Mechitharisten-Congregation etc. Wien 1855. Հմտ. Ե-րդ-ը Հարաւարթիք, 1856, էջ 82—84:

գիտութեանց յարմար բանաստեղծութիւն սը: Երկրորդը լատիներէն ուղերձ մը. ֆետրուար 25 մամուլներն ի կարգին՝ երբ հիւրերը կը մօտենան, կը տպեն Ոչ օրհնէս զայնոսիկ արժեքը 25 լեզուաւ: Ի վերջոյ կը տրուի Հիւրերուն ընթրիք մը, որմէ ետքը յայտնելով Կայսրը իւր գոհունակութիւնը կը նուիրէ Ազարեան Աբրահամ Ազամանդազարդ (Brillant) մատանի մը եւ մեծագին Լանջախաշ մը (Brustkreuz):

Նոյն տարին (1838) կը մտնեն միաբանք նորակառոյց վանքը, ուր կը սկսին աւելի եռանդեամբ պարապիլ վանական եւ գրական գործունէութեան: Ազարեան իբրեւ,

Գ. Ե. Բ. ՅԱՆՈՐՈՍ ՊՈՋԱՇԵԱՆ

Իրքեպիսկոպոս եւ ըմբհ. Արքեանայո

ուսումնասէր եւ բանիմաց անձնաւորութիւն, գիտէր լաւ առաջնորդել իւր հպատակներուն, խրախուսել զէպ ի յառաջ եւ գնահատել բարի վաստակը: Դու արքայութեան շրջանը կը համարուի Միաբանութեանս ոսկեդարը. երբ ծաղկեցան ուսումնական համբաւով յայտնի անձնաւորութիւնք, որոնց վրայ ստորեւ պիտի խօսինք համառօտիւ:

Իւր բարձր միջամտութեամբ կը գաղթի 1828—1829ին Կ.Պոլիս կաթողիկէ Հայերու դէմ յարուցուած հալածանքը, եւ իւր միջնորդութեամբն ունե-

յան կաթողիկէ Հայերը ի Կ. Պոլիս անկախութիւն եւ անկախ նուիրապետութիւն :

Բազմարդիւն կեանքը կը կնքէ Ազարեան 1855, Մայ. 5ին, սուգի մէջ թողլով առ հասարակ Յկեղեցին, Միաբանութիւնը, Ազգն եւ Աւստրիան :

Ազարեանին յաջորդ կ'ընտրուի (1855, Ապր. 6ին) Հ. ՅԱՅՈՐԱՆՍ Վ. ՊՈԶԱՃԵԱՆ (ծնած Անկիւրիա 1808, Մայ. 30) . որ նոյն տարին Պիոս Թ. Բազանյապետէն կը յորջորջուի եպիսկոպոս Կեսարիայ :

Պողաճեան աշխատեցաւ մասնաւորապէս որ Միաբանից թիւը բազմանայ . բարուրդի Միաբանութեան նիւթականը, Հայաստանի եւ գաղութանութեանց մէջ վաճառուններ եւ գործներ բացուին : Եւ յաջող էին իւր քայլերը Արքայութեան առաջին 15 տարիները . հատուցուեցան Միաբանութեան հին պարտքերը, բացուեցան վաճառուններ եւ գաղտնիք ի Կ. Պոլիս, Զմիւռնիա, Տրիեստ, Պարսկաստան եւն :

Վեղարաւոր կրօնաւորաց Յկեղեցին, որ մինչեւ նոյն ժամանակ տակաւին կանգուն կը կենար եւ կը գործածուէր, խախտած ըլլալով՝ ոստիկանութենէն փակուած էր : Պողաճեան կը ձեռնարկէ անոր ի հիմանց շինութեան (1870), վար կ'առնուի հինը եւ կը բարձրացուի նորը՝ ընդարձակ թեւ մը, ուր են այժմ Յկեղեցին, Արքայարանը, Դպրոցն եւ Մատենադարանը, որ կ'աւարտի 1874ին :

Նոր շինութիւնը կը խախտէ Միաբանութեան բովանդակ նիւթական դրութիւնը, որ եւ ներքնոյն վրայ անազգեցիկ ձե մնար :

Հազիւ սկսած էր շինութիւնը՝ ահա կը ծագի 1870ի պատերազմը . երբ անակնկալ կերպով դնել կեռապատկուի, գործաւորաց թիւը կը նուազի . կը խանգարուին բոլոր հաշիւները . . . : Որուն հետեւութեամբ կը ստիպուի Միաբանութիւնն օտարացնել շատ մը կալուածներ, նոյն իսկ Տպարանը, Վիննայի մէջ Գրաւաճառանոցը, Կրօնականայրուրդի ամբանոցը, Հռոմի կալուածը եւն . որուն կը յաջորդէ ժամանակ մը՝ գործունէութեան ձմեռ, կը փակուի Կ. Պոլսոյ դպրոցը եւ կը նուազի կղերական աշակերտաց թիւը :

Բայց Միաբանութիւնը գիտցաւ յրմեաց ինք զինքը կանգնել վերստին :

1883, Հոկտ. 1ին ալեւորեալ վախճանեցաւ Պողաճեան : Բախտը միշտ տխուր նայեցաւ անոր ձեռնարկութեանց :

Եաջորդ տարին՝ 1884, Յուլիս 12ին ընտրուեցաւ Ընդհ. Արքայ Հ. ՎԱՐԴԱՆ Վ. ԼՍՏԿԱՆԻԱՆ (ծն. 1843, Աւգոստոս 3ին ի Սամոշուլայ Տրանսիլուանիոյ), որ երկար ժամանակ գործած էր Մայր վանքը իրրեւ նորոնծայից վերակայու, Առաջիկայ եւ Զարտուղար : Նոյն տարին՝ Նոյ. 9ին ձեռնադրուեցաւ տիտղոսաւոր Արքեպիսկոպոս Սեբեմբերիայ :

Շատ բան կը յուսար իրմէ Միաբանութիւնը . բայց Աստուծոյ անքննելի նախանշաններուն ուրիշ կերպ տնօրինած էր իւր մասին :

Վաճառուններու այցելութիւն մը տալէ ետքը կ'երթայ Հռոմ եւ ի դարձին կը վախճանի ի Տրիեստ (1886, Յունիս 15) :

Իւր հազիւ երկամեայ Արքայութեան ժամանակ Կ. Պոլսոյ վարժարանը կրկին կը բացուի, եւ Միաբանութեան Սահմանադրութիւնը, որ 1852ին Պիոս Թ. էն ի փորձ եւ ի քննութիւն ծանցուած եւ 1882—84ի այլ եւ այլ ընդհ. Ժողովներու

մէջ նորանոր եղանակաորումներով ամբողջացուած էր, Լեւոն ԺԳ. քահանայապետէն 1885 Յունուարի 23ին Համառօտագրով մը կը հաստատուի:

1886 Ա.գ. 16ի ընդհ. Ժողովով կ'ընտրուի ընդհ. Աբբայ Հ. ԱՐՄԷՆ Վ. ԱՅՏԸՆԵԱՆ (Ժն. 8 Յունուար 1824 ի Կ. Պոլիս), որ 1887, Ապր. 11ին Սաղամիւսյի տիտղոսաւոր Արքեպիսկոպոս անուանուեցաւ: Այտընեան¹ ծանօթ է Ազգին մասնաւորապէս իբրեւ քերական, լեզուագէտ եւ տեղեակ գեղեցիկ արուեստից, եւ իբրեւ արդիւնալից

Գ. Ն. Ր. ՎԱՐԴԱՆ ԸՍՏԿԱՐԵԱՆ

Արքեպիսկոպոս եւ ընդհ. Աբբայ

բարձր անձնաւորութիւն պատուեցաւ նաեւ եկեղեցական եւ աշխարհական տիտղոսներով, իբրեւ Աւրեմիերակոյց Ս. Բահանայապետին, Կոմս Հռոմայ, Երէց Պալատոսն, Փրանկիսկոս Եովսեփայ կարգին Մեծ Խաչովն եւ Աստղով, Գ. կարգի օսմ. Մէծիտիէիւ եւն:

Այտընեան յառաջ վարեց իւր նախորդին սխաժը: Ուղղեց ուշադրութիւնը

¹ Հմմտ. Մենեվիշեան Հ. Գ. Կենսագրական ակնարկ առթիւ յիշնամայ յարկին Գեոր. Արսէն Արքեպիսկոպոս Այտընեանի կենաց եւ գործունէութեան. Վիեննա 1895. եւ ՀԱՆԴ. ԱՄՍ. 1895, Թ. 11, 1902, Թ. 8 եւն:

բարեգրել Միաբ. նիւթականը, աշակերտաց թիւը բազմացրնել եւ խրախուսել գիտնական ձեռնարկութիւնները:

1887ին հիմնուեցաւ գաղթած Ղալապա շարաթաթերթին տեղ՝ «Հանդէս Ղալապայ», Ուսումնաթերթը: Կենդանացուց Կ. Պոլսի եւ Զմիւռնիոյ վարժարանները, Տպարանը յետս գնեց (1889), իւր օրով զրկուեցան Հայաստան առաքելութիւններ եւ 1901ին նորոգուեցաւ Միաբանութեան Եկեղեցին ի վիճինս:

ԳԵՐ. ԱՐՄԷՆ ԱՅՏԸՆ ԵԱՆ
Արքեպիսկոպոս եւ ընդ. Սքաւաւայր

Վախճանեցաւ լի արգեամբ 1902, Յուլիս 21ին, թողով Միաբանութեան իւր մեծ Անունն եւ արժանիքը: Վեց տարի գատարակ մնաց աթոռը, երբ իբրեւ տեղակալ վարեց գործերը Գեղյ. Հ. Թադէոս Թադակիր Աբրայ Թոռնեան:

1909 Յուլիս 19ին ընդհ. Ժողովին մէջ ընտրուեցաւ ընդհ. Աբրայ Հ. ԳՐԻԳՈՐ Վ. ԳՈՎՐԻԿԵԱՆ (ծն. ի Սամոշույվար Տրանսիլուանիոյ 1841, Մայիս 14), որ 1910, Մայիս 7ին ՊիոսԺ. Քաշանայապետէն անուանուեցաւ Արքեպ. ՄՃԵՆԱՅ եւ յաջորդ տարին պատուեցաւ Վիճինայի Բաղաքապետութենէն Կրկին ոսկեայ Սպլաւոոր շքադրամով:

Գեր. Գովրիկեան, իւր բազմաթիւ երկասիրութիւններով եւ երկարժամանակեայ արդիւնալից գործունէութեամբ Միաբանութեանս այլ եւ այլ վանատունները, մերթ իրեւ Վարիշ Դպրոցի, մերթ Տպարանապետ եւ Ժողովրդապետ, ծանօթ է արդէն Ազգին¹։ Եւ իրեւ այնպիսի կը վարէ այժմ Միաբանութիւնս մեծ աշաւջութեամբ եւ հայրական խնամով։ Եւ Միաբանութիւնս, ամենով Նորին Գերա-

Գ Ե Ր. Գ Ր Ի Գ Ո Ր Գ Ո Վ Ր Ի Կ Ե Ա Ն

Երթնպիսկոպոս նա ընդհ. Արքեանայր

պայծառութեան քահանայական ձեռնադրութեան (1861, Մայիս 9) եւ գրական գործունէութեան կիսադարեան յոբելիանը իւր դարաւոր յոբելիանի ուրախութեան օրերուն՝ կ'ըզայ Ամենակարողէն ամէն երկնաւոր վարձատրութիւն եւ երկար կեանք։

¹ Հմտ. ՀԱՆԳ. ԱՄՍ. 1909, էջ 225—30. 1910, էջ 195—199.

Մխիթարեան Միաբանութեան մասնաւոր նպատակն եղած է ի սկզբանէ հետէ՝ հայ ժողովուրդը բարձրացնել հոգեւորական եւ մտաւոր կրթութեամբ, անոր երիտասարդութիւնը դաստիարակել եւ հայ կաթողիկէ հաւատացելոց հոգեւոր հոգն ու խնամքը ստանձնել:

Այս գործունէութիւնը սկսած էր արդէն Մխիթար եւ երկու Միաբանութիւնք ալ հետեւեցան եռանդեամբ իւր տուած բարի օրինակին՝ մինչեւ օրս:

Այս նպատակի ծառայեցին մասնաւորապէս երկու ուղղութեամբ՝ Գրականութեամբ եւ Ուսուցչութեամբ: Դրենց այս կրկին գործունէութեամբ մատչելի եղան ազգային հին գրական գանձերը հասարակութեան, ծանօթացան օտար անուանի տեղեկանքներու գործերը թարգմանութեամբ, եւ նոր գիտութիւնն այլ եւ այլ հաստիքներով ներկայուեցաւ տակաւին ի խաւարի գտնուող ազգութեան, որուն արդեամբք այնպէս քաղաքակրթուեցաւ համայն ազգութիւնը, որ այժմ ի վեճակի է ինք զինքը յառաջ վարելու դէպ ի բարձրագոյն բարգաւաճում: Միւս կողմանէ ջանացած է հոգեւոր զրբերու հրատարակութեամբ, քարոզութեամբ եւ հոգեւոր հոգերով հայ կաթողիկէ հաւատացեալները բարեպաշտութեան եւ առաքինութեան մէջ զարգացնել:

Վիեննական Միաբանութեան արդիւնքն է մասնաւորապէս որ կաթողիկէ հայերը, որոնք Մխիթարայ օրով Թուրքիոյ մէջ հազիւ քանի մը հազար կը համարուէին, այսօր 100.000էն աւելի են եւ ունին առանձին նուիրապետութիւն եւ կաթողիկոս ի Կ.Պոլիս:

Մխիթարեան Միաբանութիւնս իրեւ դաստիարակ գործեց յատկապէս ուսուցչութեամբ իւր սեպհական դպրոցներու մէջ:

Այս նպատակաւ բացաւ այլ եւ այլ քաղաքներ վանատուններ եւ Դպրոցներ. որոնցմէ ոմանք բերումնք հանգամանց հարկ եղաւ փակել, բայց շատերը պահպանած են իրենց գոյութիւնը մինչեւ օրս:

1844ին հիմնուեցաւ ի Տրիեստ վանատուն մը, ուր 1858—1875 բացուեցաւ ընդ հսկողութեամբ Մխիթ. Հայր. Հասարակաց Գիմնազիոն մը:

Ի Նյայսաց Հունգարիոյ հաստատուեցաւ 1850ին Առաքելութեան տուն մը՝ Ժողովրդապետութեամբ, ուսկից կը խնամուէին մինչեւ օրս Ռումանիա, Սերբիա եւ Բուլղարիա ցրուած կաթողիկէ հայերը:

Կ.Պոլիս ունեցաւ 1853էն ի վեր Պերայի մէջ վանատուն մը եւ վարժարան, որ թէեւ 1870ին այրեցաւ բայց Պանկալլի, ուր 1865ին արդէն յատուկ երկիր ստացած էր եւ վարժարան մը հաստատած, շարունակեց իւր գործունէութիւնը: 1884ին կաթողիկոսն Ստեփ. Աղայեան յանձնեց իրենց Պանկալլի-Շիշլիի կաթողիկէ Հայոց ժողովրդապետութիւնը: Վիեննայի Մխիթարեանց դպրոցն, որ այժմ Վիեննայեան կամ Լէջեւած մըն է, իւր գոյութիւնն ունէր արդէն 1820էն իսկ յառաջ:

1840էն ի վեր հաստատուեցաւ Առաքելութեան կայան մ'ալ ի Զմիւռնիա, որ քիչ յետոյ (1845ին) եղաւ վանատուն եւ Ժողովրդապետութիւն (1883): Բացուեցաւ նաեւ զպրոց մը (1846ին), որ մինչեւ օրս կը գործէ¹:

¹ Ամեն. Բոսան Լ. Յ.՝ Հայք ի Զմիւռնիա եւ ի շրջակայս իւր. հար. Ա. Վիեննա, 1899, էջ 331—341: